

Metafory a ich zastúpenie v diskurze o utečencoch

Silvia Adamcová

Abstract

The Role of Metaphors in the Refugee Discourse. *The article sheds light on the role of metaphors in political discourse and points out their important role in communication. In the area of the refugee discourse, taboo topics are often addressed that have not previously been discussed. Based on what has been said, the central term “discourse” also takes into account the explosive nature of political language.*

Keywords: discourse, asylum seeker, political discourse, metaphor.

Kľúčové slová: diskurz, migrácia, politická komunikácia, metafora.

Úvod

Politika v súčasnosti ovplyvňuje veľkú skupinu ľudí, ich myslenie, konanie, svetonázor, život. Existuje mnoho problémov, s ktorými sú ľudia v mnohých krajinách v súčasnosti konfrontovaní a ktoré majú významný vplyv na ich život. Niekedy sú nechtiac „vtiahnutí“ do týchto problémov; často sa musia vyjadriť, zaujať stanovisko, argumentovať alebo sa rozhodnúť pre niektorú z alternatív. Okrem politiky zahŕňajú tieto problémové oblasti aj ďalšie sociálne fenomény, ako napr. životné prostredie, vzdelávanie, prírodné katastrofy, nedostatok vodných zdrojov, migrácia, zachovanie mieru atď. Všetky uvedené témy alebo oblasti života sú zaznamenávané, zdokumentované, analyzované a predstierané verejnosti pomocou jazyka. Každý jazyk má špecifické stylistické prostriedky na priblíženie a osvetlenie toho-ktorého javu (por. Hrdličková 2017). Niekedy nie je možné vysvetliť tieto javy priamo, pretože sú nejednoznačné, nedostatočne prebádané, v takom prípade je potrebné použiť špecifické jazykové prostriedky, ku ktorým v nemčine patria napr. metafora, metonymia, hyperbola alebo eufemizmus.

Od roku 2015 sa počet utečencov prichádzajúcich do Európy a konkrétne do Nemecka neustále zvyšuje. Diskusia o imigračnej politike je teda v posledných rokoch čoraz dôležitejšia, rozmanitejšia, protichodnejšia

(a to nielen v Nemecku). Veľa sa hovorí o utečencoch, migrantoch, o žiadateľoch o azyl, pričom sa polemizuje o ich prijímaní, počte a statuse.

Predkladaná stať sa zameriava predovšetkým na jazykovú úroveň diskurzu o politických utečencoch. V popredí záujmu stojí lingvistický jav „metafora“, ktorá problematiku utečencov z jazykového hľadiska lepšie a zrozumiteľnejšie zobrazuje a približuje. V úvode state sa pozornosť upriamuje na osvetlenie pojmu „diskurz“, ktorý zohráva v politickom jazyku čoraz dôležitejšiu úlohu. Jadro príspevku tvorí popis pojmu metafora v nemčine, jej teoretické vymedzenie, funkcie ako aj jej úloha pri dorozumívaní. Záver state je venovaný analýze lexémy „utečenec“.

Rôzne chápania pojmu „diskurz“

Pojem „diskurz“ sa vyskytuje a používa v rôznych oblastiach, ako napr. politika, filozofia, história, sociológia, lingvistika atď. Podľa Adamcovej L. (2017) sa v dôsledku tohto rozšíreného používania stal diskurz bezkontúrnym pojmom, ktorý je možné interpretovať rôznymi spôsobmi. Gardt (2007: 30) charakterizuje diskurz nasledovne: „...*die Auseinandersetzung mit einem Thema, die sich in Äußerungen und Texten der unterschiedlichsten Art niederschlägt, von mehr oder weniger großen gesellschaftlichen Gruppen getragen wird, das Wissen und die Einstellungen dieser Gruppen zu dem betreffenden Thema sowohl spiegelt, als auch aktiv prägt und dadurch handlungsleitend für die zukünftige Gestaltung der gesellschaftlichen Wirklichkeit in Bezug auf dieses Thema wirkt*“. V kontexte tejto definície diskurzu možno utečenecký diskurz chápať ako jazykovú konfrontáciu s témou utečencov v Európe, ktorá sa prejavuje v rôznych mediálnych a politických textoch. Je zrejme, že väčšina textov z politickej oblasti sa prenáša pomocou médií (novinové články, internetové príspevky, televízne diskusie atď.). Medzi skupiny, ktoré diskurz podporujú (aj potrebujú), patria napríklad politici, novinári, aktivisti, herci, študenti, učitelia, kňazi, ale aj bežní občania.

Pretože príchod a prijímanie utečencov nie je len sociálne, ale aj politicky relevantnou témou, utečenecký diskurz by mal byť chápaný a analyzovaný aj ako politický diskurz. Burkhardt (2002) definuje politický diskurz ako „... *alle Arten öffentlichen institutionellen und privaten Sprechens über politische Fragen, alle politiktypischen Textsorten sowie jede für das Sprechen über politische Zusammenhänge charakteristische Weise der Verwendungen lexikalischer und stilistischer Sprachmittel*“. V politolingvistike sa navyše zastáva názor, že politický jazyk má v istom zmysle charakter dis-

kurzu, pretože tvorí realitu, reaguje na aktuálne udalosti, konfrontuje ich s politickými aktérmi, občanmi a pod. (porov. Girth 2015: 5).

Fenomén politického diskurzu nie je novým lingvistickým javom. Čo je nové, je to, že je interdisciplinárny a vďaka digitálnym médiám je vo verejnosti stále obľúbenejší. V dôsledku toho sa jeho dosah a výskyt výrazne zvýšili (por. Mocková 2019; Paté 2017). V politike zohrali heslá, slogany, politicky a agresívne sfarbené výrazy vždy dôležitú úlohu, pretože tieto slová a frázy používali politické strany a diplomati od nepamäti. Čím výbušnejšie, tým väčšiu pozornosť tieto tzv. „Fahnenwörter“ budili. Politický diskurz je tiež charakterizovaný novými kompozitami, ktoré v nemčine rýchlym tempom pribúdajú (napr. *Lügenpresse*, *Parasitenfrage*, *Sylantantenproblem*, *Populismusboom*, *Volksverräter*, *Rechtsradikalismus*, *Rassenlehre* a i.) A funguje aj prostredníctvom týchto nových slovných útvarov. V jazyku, ktorý používajú niektoré politické skupiny a strany, v súčasnosti už neexistuje žiadne tabu. Slovnú zásobu týchto skupín reprezentujú typické jazykové prostriedky. Jazykoveda v súčasnosti skúma lingvistický štýl týchto skupín (ale aj iných sociálnych skupín obyvateľstva), hodnotí ich, kontroluje, analyzuje a stanovuje si úlohu - lingvisticky ich charakterizovať a odporúčať ich správne používanie. Jazykovedci tiež poukazujú na to, ako si vláda a vládne strany musia dávať pozor na svoj jazyk a aké nebezpečenstvá môže nevhodné, nesprávne a nejednoznačné používanie jazyka prinášať. Politický jazyk je o sprostredkovaní pohľadu na svet pomocou jazykových prostriedkov, pomocou ktorých je možné nielen upútať pozornosť, ale aj mobilizovať ľudí manipuláciou, provokáciou, diskreditáciou a urážaním. Jednou z úloh modernej lingvistiky je preto aj boj proti nenávisti a falošným predsudkom (por. Niehr 2017, Štefančík 2020).

V Nemecku vznikla v posledných desaťročiach okrem liberálnej a demokraticky orientovanej spoločnosti aj pravicová radikalizácia, ktorá mala v niektorých spolkových krajinách výrazný vplyv na politické prostredie. „*Durch diese Rechtsradikalisierung herrscht die Gefahr einer schrittweisen Erosion der deutschen Gesellschaft und eines ideologisch-propagandistischen Erfolgs*“ (Mathias, Schlobinski 2020:138). Spoločnosť v Nemecku (ale aj v iných európskych krajinách) je rozpoltená, ideovo nejednotná a niekedy aj zmätená. Olej do ohňa prilievajú v spoločnosti najmä predstavitelia radikálov a extrémistov, ktorí budia dojem, že chcú ľuďom pomôcť zorientovať sa v spleťosti politických šarvátok a problémov. V skutočnosti sa riadia heslom – „*čím horšie – tým lepšie*“ a ovplyvňovať ľudí aj v názoroch napr. na prijímanie utečencov v Európe. Môžu lepšie manipulovať verejnou mienkou.

Metafory a ich funkcie v jazyku

Pojem „*metafora*“ je možné chápať z rôznych hľadísk, pretože ním narába nielen lingvistika, ale aj filozofia, politika, sociológia, literárna veda, často sa vyskytuje aj v bežnom jazyku. Vo všeobecnosti možno metafory rozdeliť na kreatívne, konvenčné a tzv. mŕtve metafory.

- Kreatívne metafory sú tie, ktoré ešte nie sú zaregistrované v bežnom jazyku a sú zvyčajne určené ako originálne alebo živé výrazy.
- Konvenčné metafory sú založené na spoločných myšlienkach v určitom spoločenstve.
- Mŕtve metafory už nie je možné rozpoznať, pretože sa menil, resp. stratil ich význam, vymizli z jazyka.

Metafory sú súčasťou každého jazyka a podľa klasickej koncepcie slúžia zväčša na „skrášľovanie“ reči. V komunikácii majú teda komunikačný a pragmatický efekt. Sú považované za alternatívy k výrazom, ktoré už boli pomenované. Pomocou nich skutky pomenovávame, osvetľujeme, uvádzame na pravú mieru. S metaforami je možné abstraktné vystúpenia spájať so známymi, konkrétnymi a jednoduchšími javmi a spresniť ich. V tomto zmysle metafory umožňujú priblížiť to, čo má byť príjemcovi sprostredkované zjednodušením, vizualizáciou, zrozumiteľnosťou. Metafory sú jazykové prostriedky, ktoré možno použiť aj na vnímanie negatívnych vecí. V súčasnom nemeckom jazyku sa metafory často vyskytujú vo vzťahu k otázkam migrantov a utečencov, tvoria pomerne veľkú časť substantívnych zloženín, napr. *Flüchtlingsaufkommen*, *Füchtlingszuwanderung*, *Migrantenfreundlichkeit*, *Asylbewerber*.

K typickým vlastnostiam metafor patrí ich textové a diskurzívne využitie v rôznych oblastiach života, veľmi často v politickom jazyku. Verejný diskurz politikov obsahuje množstvo symbolov, prirovnaní, eufemizmov a tiež metafor. Pomocou metafor sa dá lepšie vysporiadať so symbolickou realitou spoločnosti (porov. Adamcová, S. 2016, 2019). Faktom je, že metafory v posledných desaťročiach vyvolali veľký záujem lingvistov a tento záujem bol v posledných rokoch badateľný aj v politickom diskurze, v politickom jazyku (Adamcová, L. 2015). Ide o oblasti činnosti, ktoré sa venujú komplexným sociálnym problémom - napríklad voľby, uvedenie nových zákonov do praxe, zmeny v orientácii štátu a pod. Ako konkrétny príklad možno uviesť aj diplomatický jazyk, v ktorom hrajú dôležitú úlohu pojmy ako *vojna*, *vítazstvo*, *mier*, *porážka*, *násilie*, *vykorisťovanie*, *obsadenie územia* a pod. Lakoff (2008) odporúča použitie metafor aj v životných situáciách kontroverzných entít, akými sú utrpenie, bolesť, smrť, násilie, nerovnosť atď.

Takzvané „*brisante Wörter*“ alebo „*political correctness*“ (k typickým pojmom v tejto oblasti patria nemecké slová ako *Freiheit, Souverenität, Unabhängigkeit, Opfer, Nation, Rasse, Fortschritt* atď.) tvoria ďalšiu oblasť, ktorá sa stále častejšie opisuje a analyzuje v súčasných lingvisticky orientovaných publikáciách (porov. Wanzeck 2010). Autorka upozorňuje na fakt, že v politickom jazyku sa metafory ukazujú ako veľmi komplexná téma a ako sprievodca rôznymi diskurzmi, pretože zaručujú porozumenie medzi ich účastníkmi. Súvisia s konkrétnou situáciou a sú dôležitým krokom k plodnej komunikácii a mierovému riešeniu konfliktov.

K lexéme „*Flüchtling*“ (utečenec)

„Spoločnosť pre nemecký jazyk“ (Gesellschaft für deutsche Sprache) v nemeckom Wiesbadene uverejňuje každý rok tzv. „*Wörter des Jahres*“ (slová roka). Ide o 10 najpopulárnejších neologizmov, ktoré v tom-ktorom roku najviac zarezonovali v nemeckej spoločnosti resp. ju najviac ovplyvnili. Tieto neologizmy potom postupne preberajú oficiálne kodifikované slovníky do svojho portfólia a obohacujú nemeckú lexiku. V r. 2015 bola zvolená lexéma „*Flüchtling*“ (utečenec) za „Slovo roka 2015“. Toto slovo najvýraznejšie formovalo verejný diskurz v tom roku, kedy Nemecko prijalo cca. milión utečencov. Porota však vo svojom rozhodnutí poukázala na to, že slovo utečenec nie je zaujímavé pre jeho politický alebo sociálny význam, ale ukazuje sa, že je aj jazykovo atraktívne, frekventované. Porota v tejto súvislosti poukázala o.i. na veľký výskyt nových kompozít, ktoré sú zložené zo slovesného kmeňa a prípony –„ling“ a vytvorí sa tým nové substantívum. Väčšina z nich má negatívny význam, napr. *Eindringling, Feigling, Fremdling*. Vo vedeckej literatúre sú deriváty na -ling morfológicky rozdelené nasledovne: podstatné meno + -ling, napr. *Günstling*, prídavné meno + -ling, napr. *Schönling* a sloveso + -ling, napr. *Flüchtling*. Ľudia, ktorí už nemajú domov a majú obmedzenú slobodu, sú známi ako utečenci. Existujú aj ich typické charakteristické vlastnosti ako slabosť, bezmocnosť alebo beznádej. Diachronický pohľad na produktivitu prípony -ling ukazuje, že až do začiatku 20. storočia bola použitá na vznik pomerne veľkého počtu priezvisk (*Eckling, Möbling, Riesling, Nübling*). Potom začala jej slovtvorná produktivita klesať. V tejto súvislosti možno konštatovať, že lexéma „utečenec“ sa často vyskytuje ako súčasť mnohých zložených slov v nemčine s metaforickým významom (môžeme ich vnímať aj ako pejoratívne výrazy): *Flüchtlingsflut, Flüchtlingsschwelle, Flüchtlingsstrom, Flüchtlingstsunami, Flüchtlingsswelle, Flüchtlingstszustrom*. Zaujímavosťou je, že uvedené zloženiny majú spoločné sémantické vlastnosti, ktoré sú charakterizo-

vané pohybom vody. Prirodzená sila vody je preto spojená s príchodom utečencov. Preto je možné konštatovať, že tieto metaforické kompozície vyžadujú predovšetkým veľký počet utečencov (chaotický dav), ktorí by mali prísť. Za druhé, znamená to nepredvídateľnosť počtu utečencov a nebezpečenstvo pre Európu a zničenie krajiny.

Je všeobecne známe, že lingvistika sa snaží (a musí) reagovať na všetky aktuálne otázky a problémy ľudskej spoločnosti a jej členov. Všetci sme vo svete už dlho interkultúrne a transkultúrne prepojení, a preto nie je prekvapujúce, že lingvistika reaguje aj na meniace sa politické podmienky, ktoré majú významný vplyv na náš život. Konkrétny príklad zo súčasnej vlny migrantov, ktorá postihuje celú Európu ukazuje, že utečenci pochádzajú z rôznych kútov sveta a tvoria rôzne skupiny, prichádzajúce s rôznym zázemím a cieľmi. Novotvary v nemčine dokumentujú toto spektrum utečencov:

Synonymá pojmu „utečenec“ (Flüchtling) v nemčine:	
<i>Asylbewerber</i>	<i>Vertriebener</i>
<i>Aussiedler</i>	<i>der Geflüchtete</i>
<i>Zuwanderer</i>	<i>Migrant/Immigrant</i>
<i>Einwanderer</i>	<i>der Scheinasylant</i>

V päťdesiatych rokoch minulého storočia prišlo do Nemecka z krajín východnej Európy 13 miliónov nemeckých utečencov. Väčšinu času sa im pôvodné obyvateľstvo posmievalo a pozeralo sa na nich s dešpektom, pretože hovorili rôznymi jazykmi a mali rôzne zvyky (napr. nosenie šatky). V šesťdesiatych rokoch minulého storočia boli do Nemecka privezení tureckí prisťahovalci - označovaní ako „*Gastarbeiter*“. Mnohí z nich zneužili právo na azyl tým, že postupne priviedli všetky svoje početné rodiny do Nemecka (a pokračujú v tom dodnes). V 80. rokoch 20. storočia to boli žiadatelia o azyl z krajín východného bloku, ktorým vládol traumatizujúci komunistický režim. Hovorili si „*Vertriebene*“, ale ich označenie „*Asylant*“ Nemci chápali negatívne. V 90. rokoch prišli ekonomickí utečenci („*Scheinasylanten*“) z rôznych európskych krajín (vrátane Slovenska). Práve vtedy sa politické strany CDU a SPD po prvý raz zapojili do debaty o azyle tým, že požadovali obmedzenie toku utečencov: v Nemecku sa prvýkrát objavila jasne rasistická a xenofóbna atmosféra. V diskusii o utečencoch v Nemecku v rokoch 1986-1991 existovala „povodňová metafora“ a - „*die aufstauende*

Ablehnung in der Bevölkerung führt zu gewaltsamen Eruptionen“, uvádza „Der Spiegel“ (1.2.2016). Repatrianti zaplavili v minulom storočí Nemecko hlavne z východnej Európy a slovo „utečenec“ sa používalo v negatívnom zmysle. Ako sme už uviedli, je táto negatívna konotácia spôsobená nemeckou príponou –ing, napr. *Eindringling*, *Weichling*. Tieto slová sú problematické aj z iného dôvodu - používajú sa pejoratívne a súvisia s takzvanou „politickou korektnosťou“; v lingvistike sa im hovorí aj „*brisante Wörter*“, ako *Führer*, *Neger*, *Nutte*, *Aborigine*, *Kopftuchmädchen*, *digitale Demenz*, *Willkommenskultur*. Také slová sa v lingvistickej terminológii nazývajú aj „*Schlagwörter*“ (viď Wanczek 2010: 142), čo sú kontroverzné výrazy, ktoré majú zlú povest' a zaraďujú sa medzi tzv. „verbálne zbrane“. Patria k fenoménu politickej reči, pomocou ktorých možno manipulovať používateľov jazyka. Dnes je „žiadateľ o azyl“ bežne používaným slovom, koniec koncov bol vytvorený ako alternatíva k „utečencovi“. Slovo sa dá ľahko zložiť, zo základného komplexu „*Asylant*“ vzniklo mnoho nových útvarov: zákon o výhodách žiadateľom o azyl, azylová katastrofa, žiadatelia o azyl. Posledné slovo „*migrant*“ sa etablovalo ako politicky korektný výraz pre slovo „*žiadateľ o azyl*“. Je to neutrálny pojem a znamená, že ľudia, pomenovaní ako azyľanti, dobrovoľne odchádzajú zo svojich domovov. Väčšinou ide o žiadateľov o azyl z krízových oblastí (Sýria, Irak, Afganistan). Na to, čo sa stane v celej Európe v priebehu niekoľkých nasledujúcich rokov s migrantmi, si budeme musieť počkať.

Záver

Ako bolo uvedené už v úvode, je súčasný politický diskurz na rozdiel od minulosti vecou verejnou, často sledovanou a hodnotenou. Novodobý politický diskurz zaujme väčšinu obyvateľstva najmä v predvolebnom období, počas predvolebných kampaní. Aj jazykový štýl politikov sa časom mení, charakterizuje toho-ktorého politika, či už v pozitívnom alebo negatívnom zmysle. Zriedka ide pritom o monológ verejného činiteľa, skôr prevláda forma diskusie, dialógu, konfrontácie s politikmi iného názoru alebo inej strany. Je dôležité pripomenúť, že jazyk je vždy aj nástrojom na ovplyvňovanie a manipuláciu ľudí zo strany politikov, ktorí preto často využívajú jazykové prostriedky vhodné pre tento žánor resp. pre tento druh textu. Metafora pomáha všetkým aktérom diskurzu ľahšie dosiahnuť cieľa – ovplyvniť a presvedčiť partnera resp. publikum o svojej pravde. Je preto jedným z najvýznamnejších jazykových prostriedkov.

Literatúra

- ADAMCOVÁ, L. (2015): Sprache – Kultur – Politik. In: KVAPIL, R. (ed.): *Cudzie jazyky v premenách času 6*. Bratislava: EKONÓM, s. 26-30.
- ADAMCOVÁ, L. (2017): Kontrastive Analyse der Phraseologismen und Metaphern: deutsch (BRD) – slowakisch. In: LIŠKOVÁ, D.; ŠTEFANČÍK, R. (eds.): *Macht der Sprache – Sprache der Macht*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, s. 17-37.
- ADAMCOVÁ, S. (2016): *Základy jazyka diplomacie*. Bratislava: Z-F Lingua.
- ADAMCOVÁ, S. (2019): *Phraseologismen in Wirtschaftstexten*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- BURKHARDT, A. 2002. Politische Sprache. Ansätze und Methoden ihrer Analyse und Kritik. In: SPITZMÜLLER, J. et al. (eds.): *Streitfall Sprache. Sprachkritik als angewandte Linguistik?* Bremen: Hempen-Verlag, s. 75-114.
- DER SPIEGEL (2016): Studie beziffert Kosten der Flüchtlingskrise auf 50 Milliarden Euro. Der Spiegel, 1. 2. 2016, <<http://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/fluechtlinge-koennten-den-staat-bis-2017-rund-50-milliarden-euro-kosten-a-1074985.html>> [1. 2. 2016].
- GARDT, A. (2007): Diskursanalyse. Aktueller theoretischer Ort und methodische Möglichkeiten. In: WARNKE, I. (eds.): *Diskurslinguistik nach Foucault. Theorie und Gegenstände*. Berlin, New York: de Gruyter, s. 28–52.
- GIRNTH, H. (2015): *Sprache und Sprachverwendung in der Politik. Eine Einführung in die linguistische Analyse öffentlich-politischer Kommunikation*. Tübingen: Niemeyer.
- HRDLIČKOVÁ, Z. (2017): Business English Idioms Vs. Business Terms. In: *Lingua et vita*, 12: 22-29.
- LAKOFF, G. (2008): *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- MATHIAS, A.; SCHLOBINSKI, P. (2020): Rechtsradikalisierung im politischen Diskurs. *Sprachdienst*, 3(20): 138-148.
- MOCKOVÁ, N. (2019) Metafory v politicko-ekonomickom kontexte mediálneho spravodajstva In: ŠTEFANČÍK, R. (eds.) *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie IV*. Bratislava: EKONÓM, s. 419-432.
- NIEHR, T. (2017): *Handbuch Sprache und Politik*. Bremen: Hempen Verlag.

- PATÉ, M. (2017) Nemecká integračná politika. Nemecký jazyk ako nástroj integračnej politiky. In: ŠTEFANČÍK, R. (ed.): *Jazyk a politika II. Na pomedzí lingvistiky a politológie*. Bratislava: EKONÓM, s. 336-347.
- ŠTEFANČÍK, R. (2020): Dva odlišné svety so spoločným jazykom. Politické naratívy krajných pólov ideového spektra. In: ŠTEFANČÍK, R. (ed.): *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie V*. Bratislava: Ekonóm, s. 371-385.
- WANZECK, C. (2010): *Lexikologie*. Köln, Weimar, Wien: UTB.

Kontakt:

Mgr. Silvia Adamcová, PhD.

Katedra jazykovedy a translatológie Department of Linguistics and
Translatology
Fakulta aplikovaných jazykov Faculty of Applied Languages
Ekonomická univerzita v Bratislave University of Economics Bratislava
E-mail Address: silvia.adamcova@euba.sk

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6597-803X>